

הרב אביה אלבה

הוראת משנה לבנות בבית הספר היסודי

מורנו ורבנו הרה"ג אברהם אלקנה כהנא שפירא זצ"ל, הכ"מ, שהיה הרב הראשי לישראל, שעלה לישיבה של מעלה לפני כשנה, הדריך אותנו רבות בדרכי העיון בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, הן בשיעוריו בישיבה והן בביתו. ממנו למדנו שיש לעיין בכל נושא לעומק, ובכל עניין ומצב התורה מכוונת ומדריכה כיצד לנהוג.

לאחרונה פורסמו מסקנות הוועדה לחינוך הבת, שהוקמה מטעם המינהל לחינוך דתי מראשות הרב ד"ר יוחאי רוזיק, מפמ"ר מחשבת ישראל. כבר מעיון רופף במסקנות עולה וניכרת ההשקעה הרבה והדין המעמיק בליבון הנושאים הרבים הקשורים לחינוך בנות ישראל בחינוך הממ"ד.

עם זאת, מרצוננו להעמיק עוד בלימוד הנושא, בעיקר בבית הספר היסודי, משום שנראה לנו כי הוועדה לא עסקה בו באותה עמקות שנדרשת, שהרי עיקר חינוכו של האדם בגילאים אלו.

נדגיש מראש, כי הנושא הוא רחב, ונכתבו עליו חיסורים שונים. גם ב"שמעתין" פורסמו מאמרים רבים על כך (ראה רשימה חלקית בסוף המאמר). על כן, בחרנו להתמקד כאן בנושא שבכותרת, כלומר: רק לגבי הוראה, רק בלימוד המשנה, ורק בבית הספר היסודי.

נעיין תחילה בדברי ראשונים ואחרונים, ובהם דברי מו"ר הרב שפירא זצ"ל¹.

היש מקום ללמד משנה בני"ס יסודי?

בבואנו לדון בהוראת המשנה בבית ספר יסודי, יש לדון תחילה האם אכן בבית הספר היסודי יש ללמד תורה שבעל פה בכלל ומשנה בפרט (או שמא עדיף להתמקד בפרקי התנ"ך), ולשם מה.

1. במאמרו בספר "האשה וחינוכה", עמ' 39. שוחחנו בעניין גם עם תלמידו, מנהל ביה"ס "נועם בנות" בירושלים, הרב אריה בצלאל יבלחטי"א, שסיפר על פסיקה דומה של הרב שפירא זצ"ל, שנאמרה לו בעל פה.

להלן נראה, שהלימוד העיקרי של משנה הוא הכנה ללימוד גמרא. ניתן ללמוד זאת גם - מהפירוש המעשי של המימרא² בפרקי אבות (פרק ה' משנה כ"א)³:
 "בן חמש שנים למקרא, בן עשר לפשנה, בן שלש עשרה לפצות, בן חמש עשרה לתלמוד".

רבינו יוסף בן עקיבן שחי בזמן הרמב"ם⁴ התייחס לדברי חז"ל ואמר:
 "ילמד מדרש ומשנה... וזה כאשר יגיעו לעשר שנים כאמרם ז"ל בן חמש למקרא בן עשר למשנה... אחר זה, אצל בן חמש עשרה לתלמוד, כלומר עם הגיעו לשנת החמש עשרה ילמדם תלמוד, וזה שיקרא אותו עמהם להרגילם בו עד אשר יהיה סדור בפיהם ואז כשיגיעו לשנת השמונה עשר ילמדם אותו בעיון וחקיקור".

אם כן, לפי דבריו הדרכת חז"ל היא מעשית ורלוונטית.

גם רבינו יוסף נחמיאס, כתב בפירושו לאבות⁵: "יתחיל משנה ושונה אותה חמש שנים אחרית שלמה וכשיהיה בן ט"ו שנה שלמות ילמוד תלמוד".
 אם כן, יש ללמד תלמידים מגיל עשר (כיתה ד') את המשניות. אך למעשה בזמן הראשונים התחילו ללמוד גמרא, כבימינו, מוקדם יותר מגיל חמש עשרה המוזכר במשנה⁶. יתירה מזו, מעיון מדוקדק במקורות הבאים, נבחין שלימוד המשנה אינו מוזכר, ומשמע שלא למדו אותה לבד. איתא ב"ספר חסידים" (סי' ש"ח):

2. מדובר במקור תנאי אלא שלא ברור אם הוא ממסכת אבות. פיסקה זו היא בסופו של פרק ה' במסכת, ויש לכך משמעות, כיוון שכידוע פרק ו' הוא ברייתא שנוספה למסכת. המאירי בפירוש משנה כ', המשנה הקודמת, כותב: "משניות ספרדיות גורסים כאן: הוא היה אומר עז פנים וכי' יהי רצון שתבנה עירך במהרה בימינו, אפשר היה סיוס מסכתא, אלא שניתוספו בה אחי"כ דברים וכן אין גורסין במשניות ישנות: הוא היה אומר בן חמש שנים. גם במחזור ויטרי (עמ' 548) מסתיימת המסכת במשנה הקודמת (אלא שהוא מתייחס למשנה זו במקום אחר), וכן אין משנה זו מופיעה באבות דרבי נתן. וכן איתא בתוספות יום טוב בפירושו למשנה: הוא היה אומר בן חמש וכי' ונ"א ל"ג. וכתב במד"ש בשם הר"י בר שלמה ז"ל שאין אלו דברי רבינו יהודה בן תימא. וגם אינה מסדר מסכתא זו. אלא שחכמים הסמיכום והוסיפום כאן. ודברי שמואל הקטן הם. וכן הוא ב"מלאכת שלמה" המציין בשם הר"י יהוסף שמחק אותה מן המשנה כיוון שלא מצאה בכל הספרים.

3. בבואנו לסמן את המקורות לפי הנחיות המערכת המובאות בראש בטאון "שמעתין", הבחנו כי לא ניתנו הנחיות לציון משניות, וגם בזה אנו רואים קצת ראייה למה שנכתוב בהמשך שהוראת המשנה היא רק נספח להוראת הגמרא.

4. "מרפא נפשות" נכתב בערבית, ותורגם ע"י אפנשטיין בספר היובל לכבוד סוקולוב, ורשא תרס"ד, עמ' 371.

5. וי"ל ע"י ר' מ"א במברגר פאקש תרס"ז.

6. אנו יודעים שר"י הלוי הלך ללמוד תורה אצל הר"י כשהיה בגיל י"ב שנה, כמובא בספר הקבלה מהד' ג"ד כהן עמ' 63. ובשו"ת הריב"ש סימן ש"ט מצינו: "ואודיעך כי בני ז"ל שלום לו, זה שנה וחצי הביאותיו מברצלונה פה ולנסיה, הנה הוא בשנת השמונה, התחיל ללמוד בזה הקיץ משניות מברכות, תענית ומגילה ראש השנה ויומא, והיה אומרן על פה כל מה שהיה לומד מהן. ויש לו לב להשכיל תהילות לאל, ועתה מתחיל ללמוד סוגיא, והוא משלש ימות החול, שליש בתלמוד, שליש במקרא ושלש בפרשה...".

"ואם יבין תלמוד על תדחוק אותו ללמוד מקרא. במה שיודע תחנכהו. בן חמש עשרה לתלמוד. מאי נפקא מינה? אלא כיון שאדם רואה שאין בנו זוכה לתלמוד ילמוד לו הלכות הגדולות ומדרשים וקריאה".

כך משמע גם ב"יאיר נתיב":

"בסדר תלמוד ראוי לנער תחילה בהיותו כבן שלוש שנים או שלוש שנים וחצי לרוב, להתלמד התיבות שידובר בהן... אז יחל ללמוד הניקוד... ואז יהיה הנער בן ד' שנים וחצי ואחר כך יתחיל ללמוד הטעמים ואחר בפרשיות התורה... ויתמיד בין כל זה שנה אחרת תמימה. אחר כך יתרגם התורה ארמית כדי שיהיה לו הערה אל לשון התלמוד אז יחל לקרות בנביאים ראשונים... ויחל להתלמד הכתיבה... ויהיה זמן כל זה ז' שנים וחצי ואז יהיה הנער בן שלוש עשרה שנים... אח"כ יחל ללמוד בספרי הדקדוק... אז יחל לימודו בתלמוד, ויחל... מסכת ברכות⁷.

גם בספר "חוקי התורה" איתא:

"אמרו חכמים בן עשר למשנה אך⁸ יכניסו הנער בגמרא מסכת ברכות ומסכתות קטנות בסדר מועד ג' שנים, ובשנה רביעית קודש לה' שהיא שנת י"ג לנער⁹".

בספר "מגיד תעלומה" (על מסכת ברכות כח, ע"ב) כתב: "מנהג אבותינו בארצות הללו אשר הנהיגו כשהתינוק יכול להתבונן איזה פסוקים בחומש תיכף מתחילין ללמוד עמו גמרא". גם השל"ה (תחילת מסכת שבועות) מתלונן על כך שמתחילים ללמוד גמרא מוקדם.

ונראה לומר מכל הנ"ל, שלימוד המשנה שימש בעיקר אמצעי ודרך להכנת התלמיד הצעיר ללימוד הגמרא¹⁰. כלומר, המטרה העיקרית בהוראת המשנה הייתה להכין את התלמיד ללימוד גמרא, ולכן כאשר ראו שהתלמיד מוכן ללימוד גמרא - לא המשיכו ללמד משנה בעיון.

7. "יאיר נתיב" לרבינו יהודה ב"ר שמואל אבן עבאס (ספרד לפני כשמונה מאות שנה). הספר נמצא בכתב יד ומובא אצל גידמן בספרו על תולדות החינוך אצל יהודי ספרד, עמ' 58-62.
8. היו שטענו שצריך לפענח את כתב היד. לפי גירסא זו אין הספר מתעלם מהוראת חז"ל אלא מבאר שכוונתם הייתה ללימוד גמרא (נראה להלן שהגדרת המושגים "משנה" ו"גמרא" לא ברורה). אולם, מדקדוק בכתב היד נראה שכתוב "אך", כלומר: כך יש לנהוג למעשה, לא כהנחיית חז"ל.

9. "חוקי התורה", מועתק מכתב יד.

10. כדברי המהר"ל בספר "גור אריה" על התורה דברים ו', ז וב"דרך חיים" פ"ו וב"תפארת ישראל" פניו, המדגיש את העובדה שתלמיד חייב להכין עצמו ללימוד גמרא. לומד שאינו בקיא היטב במקרא, ואינו יודע היטב את המשנה, אינו יכול ללמוד את הגמרא. כך גם הרב קוק (יעין אי"ה" שבת יג, ע"א), המסביר שכל ילד חייב קודם כל לפתח את רגשי הלב ע"י לימוד המקרא, ולפתח את הידיעה המעשית ע"י לימוד המשנה, לפני שהוא מפתח את השכל העיוני בלימוד הגמרא.

כאמור, אנו דנים בהוראת המשנה בימינו, בבית ספר יסודי. בכתיבת תכנית הלימודים לבנים ברור כי מטרה זו צריכה לעמוד בראש - להכין את התלמידים ללימוד הגמרא. כיוון שמטרה זו בעיקר מתאימה ללומדי גמרא, יש לבחון אם ישנן מטרות נוספות בלימוד המשנה, שיכולות להתאים גם לבנות, שבדרי"כ אינן לומדות גמרא¹¹.

ודאי יש ערך רב ללימוד משנה בפני עצמה¹², אך, כאמור, אנו עוסקים במטרה להוראה דווקא בגיל בית הספר, כאשר יתכן שיש צורך להתמקד בנושאים אחרים שיועילו לחינוכו של התלמיד:

(א) הכרת מושגי התושב"ע מתחזקת אצל התלמידים בלימוד המשניות¹³.
 (ב) לימוד כדי לגלות את הכללים שעמדו ביסוד המשנה, כמו כדרכו של הרמב"ם: "לעשות עיקרים וכללים למשנה ולכלול ענייניה ולחבר"¹⁴. מטרה זו, שיש מקום להרחיב בה ובמטרותיה, עומדת בפני עצמה גם במשניות הנלמדות בלי הגמרא.

(ג) אין ספק שיש ערך בלימוד משניות בשינון ובע"פ. לימוד כזה מגביר את אהבת התורה בתלמידים ומחזק את הבקיאות של התלמידים. מספר מאמרים על "שירת המשנה" ממליצים ללמד את הנושא, כיוון שהוא מקיל על השינון בע"פ¹⁵.

(ד) יש להדגיש את הקניית הערכים שמובעים במשניות ע"י עידוד התלמיד לניתוח משמעות המשנה¹⁶.

(ה) להכיר את חיי אבותינו לפני אלפי שנים. כיצד עבדו, כיצד היו קשורים אל אדמתם ואולי נלמד משהו מזה לימינו¹⁷.

11. במאמר זה לא נדון בעניין זה, ואכמ"ל.

12. עיין ב"מגיד מישרים" לר' יוסף קארו, בהקדמות לפירוש המשנה של הרמב"ם, רע"ב וה"תוספות יום טוב" ועוד.

13. הרב ד"ר אליעזר בן שלמה כתב על כך: "יש בהבנת המושגים ערך חינוכי, בהנחה שהבנה היא אחת האמצעים להזדהות" (ראה ב"הוראת משנה במחזור שני של לימוד" בתוך "שיטות ודרכים להוראת התושב"ע", עמ' 33). המאמר עוסק דווקא בהרחבת מושגים לבנות הע"י מתוך הכרה בחשיבות הקניית המושגים המליץ הרב ד"ר רייניץ לקבוע את המשנה כמקצוע נפרד בבית הספר הע"י, אף לבנים ("יולעולם הוי רץ למשנה (ב"מ לג, ע"ב)", בתוך "שיטות ודרכים להוראת תושב"ע", עמ' 7).

14. איתא בהקדמת "תוספות יום טוב" לפירוש המשנה: "והנה הראשונים שליבם רחב ודעתם צלולה וזכה. ידעו לדמות דבר לדבר מהכללים שבידיהם מבלי נטיה. אבל בסוף בית שני אע"פ שהיה בידם כל הכללות ההם. הנה מפני מיעוט ליבם ועכירת דעתם בסבת טרדות הצרות. אפשר להם שידמו דבר לדבר ואינו כן אלא דומה לדבר אחר... ולפיכך רבינו הקדוש אסף וקיבץ כל חכמי ישראל שבוורו ונשאו ונתנו וקבעו הלכה לדורות. על פי זה פותחה שיטת הוראה המדגישה את הכללים שעמדו ביסוד המשנה". שמעתי מהרב אליהו בזק שליט"א שכך מלמדים היום משנה במספר תלמודי תורה. נלע"ד, שכיום צריך ללמד כך בתלמודים - תלמודי תורה ממ"ד. (מושג חדש זה הוכרו לאחרונה כשם למוסדות המתאימים להגדרה זו בתוך הממ"ד).

הערות 15, 16, 17 - בעמוד הבא.

הבעת הערכה לפועלה של תנועה בני עקיבא בגולה

הרבנות הראשית לישראל THE CHIEF RABBINATE OF ISRAEL

הרבנות הראשית לישראל
ת"ת תשנ"ב

כ"ט כסבת תשנ"ב
תא' (1)-תב' (1) - 10/92

מכתב ברכה

הגיעה לידי חוברת של תנועת בני עקיבא באנגליה, בנושא העליה ובה מידע לחניכי התנועה ולבני משפחותיהם, על נושאי העליה ואפשרויות הקליטה בישראל.

ראשית, ברצוני להודיעכם את גודל החשיבות שהנני מייחס לתנועת הנוער בני עקיבא בגולה, כמכשיר עיקרי למניעת התבוללות של בני הנוער היהודי וכמסגרת יהודית-תורנית לחזרת הזהות היהודית והמורשת של עמנו. הנני תקווה כי תזכו להרחיב השורות ולקלוט אל ביניהן עוד בני נוער יהודי, לחזק חוליות השרשרת של עמנו והקשר שלהם עם תורת ישראל, עם ישראל וארץ ישראל.

שנית, הנני רואה ברכה מרובה בחוברת כתב העת של התנועה כקשר בין התנועה לחניכיה ודרכס גם אל בני משפחותיהם, הנני תקווה כי הגליונות הבאים יכילו יותר חומר הלכתי, שיעורר את בני הנוער ולבם ייחס בדברי תורתנו הקדושה.

הנני לברך את ההנהלה והניכי בני עקיבא באנגליה ובאירלנד ומקווה לראותכם עולים לציון ברינה ושמתח עולם על ראשיכם, אכי"ר.

בברכה נאמנה,

אברהם שפירא
הרב הראשי לישראל

הרבנות הראשית לישראל
ת"ת תשנ"ב

איתא במסכת סוטה (כא, ע"א):

"כאן אומר בן עזאי, חייב אדם ללמד את בתו תורה, שאם תשקה, תדע שהזכות תולה לה. רבי אליעזר אומר, כל המלמד את בתו תורה, כאלו מלמדה תפלות רבי יהושע אומר, רוצה אשה בקב ותפלות פתשעה קבין ופרישות".
 והגמרא שם (דף כא, ע"ב) מבארת את דברי רבי אליעזר:
 "תפלות ס"ד" ("וכי תורה תיפלות קרא לה" - רש"י) אלא איפא כאילו לפדה תפלות א"ר אבהו פאי טעמא דר"א דכתוב אני חכמה (י"תורה" - רש"י) שכנתי ערצה כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה עמו ערפופית".
 וביאר רש"י: "שמיתוכה היא מבינה ערמומיות ועוטה דכריה בהצנע". מו"ר הרב שפירא זצ"ל (במאמרו ב"האשה וחינוכה") למד מדברי רש"י שאם הלימוד הוא לשם קיום מצות ת"ת ולא כדי שתתווסף ערמומיות אין בעיה, "אבל הנשים שאינן חייבות בת"ת מנעו חז"ל את לימודן משום חשש תקלה של המיעוטי".
 ובירושלמי (חגיגה א, ה"א) איתא:

"בעשה בר" בן ברוקה ור"א חטפא שהיו פהלכין פיבנה ללוד והקבילו רבי יהושע בבקיעין אפר להן פה חידוש היה לכס בבית הפדרש היום אפרו לו הכל תלמידין ופיפין אנו שותים אפר להן אעפ"כ א"א לבית הפדרש שלא יהא בו דבר חדש בכל יום פי שבת שם ("כלומר פי דרש היום" - קרבן העדה) אפרו לו ר' לעזר בן עזריה פה היתה פרשת הקהל את העם האנשים והנשים והטף פתח בה אפר הואיל והאנשים באין ללמוד והנשים לשמוע הטף לפה באו אלא כדי ליתן שכר לפנאייה²⁰ אפר להן אין הדור יתום שר' לעזר בן עזריה בתוכו אתיא דרבי לעזר בן עזריה ("דריש והנשים לשמוע פשפע שאינן בכלל ילפדו" - פני משה) דלא כבן עזאי דתנינן תפן פייכן אפר בן עזאי חייב אדם ללמד את בתו תורה שאם תשקה תדע שהזכות תולה לה".

הרי דהאי עניינא דידן תלוי במחלוקת תנאים, האם ללמד תורה לבנות, ופסקינן כרבי אלעזר בן עזריה ורבי אליעזר ורבי יהושע²¹ שאין ללמד תורה לבנות. וקצת יש להביא ראיה לנידון דידן מהגמרא בכתובות:
 "דאפר אבי אפרה לי אפ בר שית לפקרא בר עשר לפשנה בר תליסר לתעניתא פעת לעת ובתניוקת בת תריסר" (כתובות ג, ע"א).

20. דברי רבי אלעזר בן עזריה הובאו גם בבבלי חגיגה ג, ע"ב.

21. ציינו לפי הגר"א בבאורו ליו"ד סימן רמ"ו ס"ק כ"ד, ע"ש. ולגבי פסק הרמב"ם עיין בברכ"י יו"ד שם אות ז' ובספר "לחם יהודה" על הרמב"ם למהר"י עיינאש.

נראה דגמי זו מיירי אף בבנות, דהא נאמר דין תענית בתינוקת, ומי"מ לגבי מקרא ומשנה נאמר "בר שית למקרא בר עשר למשנה" ומשמע דהיינו בבנים בלבד²². אלא דכתב הרמב"ם (הלכות ת"ת פרק א' הלכה י"ג):

"אשה שלמדה תורה יש לה שכר אבל אינו כשכר האיש מפני שלא נצטווה וכל העושה דבר שאינו מצווה עליו לעשותו אין שכרו כשכר המצווה שעשה אלא פחות ממנו אע"פ שיש לה שכר צו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן אמרו חכמים כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות כמה דברים אמורים בתורה שבעל פה אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחילה ואם למדה אינו כמלמדה תפלות".

והאי חילוקא דכתב הרמב"ם בין תורה שבכתב לא כתבו מפרשיו מה מקורו²³. וצ"ל דהוא גם מסבא, דהטעם שלא ילמדה תורה כיון שאז נכנסת בה ערמוניות, וזה רק בעיון בתורה שבעל פה, ולא בלימוד התורה שבכתב, שהרי אין נכנסת בה ערמוניות.

יש להדגיש, שפירוש המילים "תורה שבע"פ" ברמב"ם אינו גמרא²⁴.

22. וצ"ע למה לא מוזכרת כאן הוראת גמרא.

23. הגר"א ביו"ד סימן רמ"ו ס"ק כ"ה ציין מקורו ממי"ש בפרק ד' דנדרים (לה, ע"ב) לגבי המודר הנאה מחסרו: אבל לא ילמדו מקרא אבל מלמד הוא את בניו ואת בנותיו מקרא. הרי שמונתו ללמד את הבנות מקרא. ואף שהרמב"ם בהלכות נדרים לא העתיק בנותיו, שכתב: ומלמדו תורה שבעל פה שהרי אסור ליטול עליה שכר אבל לא תורה שבכתב שנוטלים עליה שכר ואם אין דרכן שם ליטול שכר על תורה שבכתב הרי זה מותר ובין כך ובין כך מותר ללמד את בנו. הרמב"ם לא כתב שמונתו ללמד את בתו של המודר הנאה, לא משום שלא גרס כן, אלא משום דלכתחילה מכל מקום אסור ללמד בנות מקרא, שכן כתב כאן ב"שולחן ערוך" מלשון הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פרק א' ולא כמי"ש ב"בית יוסף" בטעות פרק ב' הלכה י"ג): תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחילה. ועיין על כך בדבריו של מו"ר הרב שפירא זצ"ל במאמר הנ"ל.

24. בעניין הגדרת תורה שבעל פה ברמב"ם (הלכות ת"ת פרק א' הלכה י"א) ישנה הבחנה בין לימוד תורה שבעל פה ללימוד גמרא: "וחייב לשלש את זמן למידתו: שליש בתורה בכתב ושליש בתורה שבעל פה ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ויוציא דבר מדבר, וידמה דבר לדבר, ויבין במדות שהתורה נדרשת בהן, עד שידע היאך הוא עיקר המידות, והיאך יוציא האסור והמותר וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה וענין זה הוא הנקרא גמרא". באקדמיה יש הלומדים מדברי הרמב"ם שגמרא איננה תורה שבעל פה. לדעתם, התלמוד הבבלי שנמצא בפנינו הוא אוסף של רבדים שונים, שאוחדו במשך הזמן, וחלק מהם אינו נחשב תורה, עד כדי כך שאין לברך עליהם "ברכת התורה". טענתם זו של החוקרים נסתרת (כפי שהביא הרב אבינר בספרו "חיי עולם") מתוך דברי הרמב"ם עצמו (הקדמה ל"משנה תורה") המדגיש את ערכו של חותם התלמוד, שדאג לאחדותו של התלמוד. כמו כן, הרמב"ם אומר (הלכות תלמוד תורה פרק א' הלכה י"ב) שכל העניינים הנקראים פרדס נכללים בכלל

הוראת תורה שבע"פ לבנות

דברי הרמב"ם נפסקו גם ב"שולחן ערוך", דכתב (אורח חיים מ"ז, ד) דנשים מברכות ברכת התורה.

וכן כתב כלשון הרמב"ם (ב"יורה דעה" רמ"ו, ו), וע"ז כתב הרמ"א: "הגה ומ"מ חייבת האשה ללמוד דינים השייכים לאשה".
ובשו"ת "ציץ אליעזר" (חלק ט' סימן ג') האריך והביא מקורות רבים לענין זה, וביניהם הביא מספר חסידים (סימן ש"ג):

"חייב אדם ללמוד לבנותיו המצות כגון פסקי הלכות, ומה שאמרו שהמלמד לאשה תורה כאלו מלמדה תיפלות זהו עומק תלמוד וטעמי המצות וסודי התורה אותן אין מלמדין לאשה ולקטן, אבל הלכות מצות ילמד לה שאם לא תדע הלכות שבת איך תשמור שבת, וכן כל מצות כדי לעשות להזהר במצות, שהרי בימי חזקיה מלך יהודה אנשים ונשים גדולים וקטנים ידעו אפ"י טהרות וקדשים (סנהדרין צד, ע"א), וזהו הקהל את העם האנשים והנשים והטף (דברים ל"א-ל"ב²⁵) וזהו אתם נצבים היום כולכם וגו' נשיכם" וגו'.

בתשובת מהרי"ל (סימן קצ"ט) כתב, שאע"פ שצריכות הנשים לקיים כל מצוות לא תעשה, מ"מ הוי כמלמדה תיפלות. ואי משום שידעו לקיים המצוות: "אפשר שילמדו ע"פ הקבלה השורשית והכללים. וכשיסתפקו ישאלו למורה, כמו שאנו רואין בדורנו הרבה בדיני מליחה ונדה וכו', והכל ע"פ הקבלה מבחוץ. ובימי חזקיה שהיה טומאה וטהרה נוהג בכל יום, היו בקיאות בהן".
בשו"ת "יביע אומר" (חלק ב' יורה דעה סימן יז) למד מדבריו שאסור ללמדן אפ"י הלכות פסוקות בדרך קבע. ובשו"ת "ציץ אליעזר" הנ"ל הביא גם את החיד"א²⁶ דבמכירים באשה שכוונתה ללמוד בכל לבה וגודל שכלה דאזי מותר

התלמוד. הרב אבינר מסביר את כוונת הרמב"ם בחלקו בין הגמרא לתורה שבעל פה כן: תורה שבעל פה הוא מה שנכתב מהתורה שניתנה למשה בסיני בע"פ, כגון: המשנה, התוספתא, הגמרא. גמרא - כל מה שיתלמד ותיק עתיד לחדש, והיא כוללת את כל מה שאנו לומדים, מאז כתיבתה של המשנה והגמרא, עד ימינו אלה ממש. לפירוש זה, כשהרמב"ם אוסר ללמד לנשים תושבי"ע הוא גם אוסר ללמד משנה לבנות. עוד מבואר מפירושו זה ברמב"ם דגם לימוד המשנה הוא הכנה ללימוד בעיון, בגמרא ובייכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש. זאת, במיוחד בתחילת הלימוד, כמ"ש הרמב"ם שם: "במה דברים אמורים? בתחילת תלמודו של אדם, אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהא צריך לא ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה, יקרא בעיתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה, כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה, ויפנה כל ימיו לגמרא בלבד לפי רוחב שיש בלבו וישוב דעתו". לפי"ז, כיוון שכל הלימוד הוא הכנה לעיון, אין ללמד זאת לבנות.

25. כדרשת רבי אלעזר בן עזריה הנ"ל.

26. בספרו "טוב עין" סי' ד'. והביא שם החולקים על החיד"א.

גם לאביה ולאחרים ללמדה, ומתרחך בכך זה שמצינו בתלמודא (פסחים סב ועוד) דלימדו לברזיה תורה שבע"פ, ע"ש. מפורסמים דברי "החפץ חיים" ("ליקוטי הלכות" סוטה, עמ' 22).

"ונראה דכל זה דוקא בזמנים שלפנינו שכל אחד היה דר במקום אבותיו וקבלת האבות היה חזק מאד אצל כל אחד ואחד להתנהג בדרך שדרכו אבותיו וכמאמר הכתוב שאל אביך ויגדך בזה היינו יכולים לומר שלא תלמוד תורה ותסמוך בהנהגה על אבותיה הישרים, אבל כעת בעו"ה שקבלת האבות נתרופף מאד מאד וגם מצוי שאינו דר במקום אבותיו כלל ובפרט אותן שמרגילין עצמן ללמוד כתב ולשון העמים בודאי מצוה רבה ללמדם חומש וגם נביאים וכתובים ומוסרי חז"ל כגון מסכת אבות וספר מנורת המאור וכדומה כדי שיתאמת אצלם ענין אמונתינו הקדושה דאליה עלול שיסורו לגמרי מדרך די ויעברו על כל יסודי הדת ח"ו" עכ"ל.

עם זאת, דקדוק בדבריו יראה, שאינו מתיר ללמד משנה מלבד מסכת אבות²⁷. בשו"ת "ציץ אליעזר" הנ"ל הביא עוד מקורות לזה. גם מו"ר הרב שפירא זצ"ל פסק:

"שכשנשים לומדות תורה שבע"פ יש להדגיש את פסק ההלכה למעשה, לא את הצד הפילפולי. כגון, כשלומדים משניות עם פירוש ר"ע מברטנורא הוא מסיים דבריו לרוב - והלכה הרי פלוני, או כרי אלמוני. יש להדגיש לפניחן סיומת זו של המשנה. יש להוסיף שאם רצתה ללמוד מעצמה, נפסק להלכה שיש להן שכר. אך יש לכוון חינוכה יותר ליראת שמים ולאמונת חכמים. ועל המחנכים מוטלת עבודת קודש זו של הגברת יראת השמים ואמונה"²⁸.

בשו"ת "עשה לך רבי" ובשו"ת "מקוה המים" (שלא כשו"ת "שבט הלוי") התירו ללמד תושב"ע בבית הספר התיכון, ודבריהם כבר צוטטו במאמרו של די"ר הלינגר הנ"ל.

27. דבריו נכתבו לקראת פתיחת בית הספר "בית יעקב". הרב די"ר קופרמן ב"שמעתין" 171 עמ' 174 העיר שבמוסדות בית יעקב (פולין) נראה שלא למדו משנה (אין ציון בתעודה על כך) אבל במוסדות "יבנה" למדו.

28. הרב אריה בצלאל העיד ג"כ כך, ואמר שיש לבחור משניות המתאימות ונוגעות לחיי התלמידות, והסביר ש"כל המלמד בתו תורה כאילו מלמדה תיפלות" היינו בהעמקה ובפלפול ולא למעשה. בנוסף הדגיש שיש להרחיב מתוך המשנה לנושאים הקשורים אליה. כשיש פסוק - יש לפתוח בתנ"ך וכדומה. מעין דברי הרב שפירא ראה גם במאמרו של הרב קאפח בספר "האשה וחינוכה", ודבריו צוטטו במאמרו של די"ר הלינגר.

הרב קופרמן הביא בשם הרב ישראלי זצ"ל שאיסור ההוראה לבנות הוא דווקא אם מחייבים אותה ללמוד משנה, ולכן מסקנתו "שאסור ללמד משנה לבנות בבית הספר היסודי, שם לומדות מכוח חוק חינוך חובה"²⁹. מ"מ כמעט לא מצינו להתיר לימוד משנה לבנות בלי שום הגבלות³⁰. ההנחיה היא בדרך כלל להתמקד בלימוד הלכות ודברי מוסר, וגם כשמעיינים במשנה לכוון את הלימוד לפסיקה ההלכתית או למשמעות הרעיונית והערכית.

דרכים ושיטות ליישום מעשי בימינו

הגדרת המטרה בלימוד המשנה צריכה להתאים למטרת חינוך הבת, כפי שהטיב להגדיר זאת הרב מ"צ נריה זצ"ל (במאמרו שבספר "האשה וחינוכה"): "להעמיד את בת ישראל במקומה הנעלה והנכבד, להזקיף קומתה מתוך שתכיר ותדע כמה חיוני הוא ייעודה, עד מה רם ונישא הוא תפקידה - זו אחת המטרות החינוכיות המרכזיות של החינוך היהודי המקורי". הרב משה ישמח תמה על בחירת התוכן של המשניות³¹ תוך שהוא מצביע על הבעייתיות המיוחדת בחינוכה של הבת. בסיומו של המאמר, (בו הוא קורא לחשיבה מחודשת סביב המקצוע, כדי שיהיה מרכז הלמידה ולא "מקצוע" בלבד) הוא מביא את דברי הרב בר שאול זצ"ל:

"אל נשכח כי בדרך העולה בית אל לא נצא ידי חובה בהנאה אינטלקטואלית או בפיתוח כשרים ומיומנויות לימודיים אלא להצלחתה כאשה, כאם, צריכה היא להיות אישיות חינוכית, ובעלת מידות נאות ושכל טוב וחרן עשיר על מעשיה וכנות ונאמנות ומסירות בלב ובנפש ועל כולם יראת ה' טהורה ואהבת תורה תמימה".

מספר רב של מאמרים נכתבו על הוראת המשנה למעשה. בסוף המאמר השתדלנו לרכז רשימת מאמרים שבהם עיינו לצורך כתיבת מאמר זה. במיוחד התקשו מחברי תוכניות הלימודים בהוראת המשנה לבנות.

במאמר המופיע בתכנית המזרחי תרצ"ב כתב אי"מ ליפשיץ:

"קשה עלינו הפרובלם של חינוך הבנות. אין הן לומדות תלמוד, ואיך נחנכן באופן דתי? אין לנו יודעים איך לחנך לדת מתוך הלימודים הכלליים, מה שהחרדים באשכנז יודעים... צריך ללמד את הבנות תורה... נקודת הכובד שמנו בלימודי חומש ורש"י, דינים וביאורי תפילה"³².

29. בהערות ב"שמעתין" 171, עמי 174. נעיר רק שגם בבית הספר התיכון הבנות כיום לומדות מתוך חובה, ולא מרצון.

30. וראה במאמרו של ד"ר אריה סטריקובסקי, "ושנתם... לבנותיך" בספר "הפנינה" שמשקנתו בעמי 210 שפסיקה זו בטלה בימינו. לא הבאתי נימוקיו כי לא מצינו מי שהסכים לזה.

31. "הרהורים על מגמות ודרכים בהוראת תושב"ע לבנות" "שמעתין" 69, עמי 26. בין השאר הוא תמה בצדק על כך שלימוד משניות בענייני תפילה אינו נכלל בתכנית הלימודים בבית הספר העל יסודי.

32. מובא ב"חמישים שנות לבטים" עמי 49.

אין הוא מזכיר את לימוד המשנה כפתרון לבעיה של חינוך הבת. הרב ד"ר יעקב רייניץ מציין ש"התהיות והפקפוקים בדבר עצם התועלת בלימוד משנה לבנות, בנוסף לבעיה ההלכתית הכרוכה בכך, מרפאים את ידי עושי המלאכה"³³. יוסף היינמן מצביע על קיפוח המשנה בתוכנית הלימודים. הוא מתלונן על מחסור בשעות הוראה למקצוע זו. בעניין שלנו מעניינת קביעתו:

"יוצא מן הכלל רק ביה"ס הדתי לבנות. ביסודי לומדות הבנות משנה שלוש שעות בשבוע במשך ארבע או חמש שנים, ואף בתיכון ממשיכות לעסוק בכל השעות של תורה שבעל פה רק במשנה ודינים. אם כל שאר סוגי בתי הספר לקויים בחסר, לקוי ביה"ס הדתי לבנות ביתר: שמונה שנים רצופות של לימוד המשנה כאחד המקצועות הראשיים נראה מוגזם לכל הדעות. ואם מתבוננים בתוכניות הני"ל בכללותן, מתקבל הרושם המשונה, שאין למשנה מקום כלשהו בחינוך בנינו, אלא הפכו לספר לימוד לבנות, מעין "צאנה וראנה" חדש!"

לדעתו, יש לראות במשנה ספר יסוד, הראוי לתפוס מקום מרכזי, מתוכו יכיר התלמיד שטחי הלכה נרחבים (ולימודו אף ישמש הכנה שיטתית לקראת הוראת הגמרא, לבנים). בבית הספר הממ"ד היסודי בימינו ישנה תכנית לימודים בתושב"ע, והתכנית כוללת משניות נבחרות במספר מסכתות (כיתה ד' - סוכה וביכורים, כיתה ה' - ברכות וראש השנה, כיתה ו' - סנהדרין ופסחים)³⁴.

תכנית זו מיועדת לבנים ולבנות. לא נכתבה עדיין תוכנית לימודים בתושב"ע לבנות בבית ספר יסודי. בהקשר זה נביא את דברי הרב רייניץ המבאר מדוע פרק אי ממסכת סוטה הוכנס לתכנית הלימודים (בבית הספר העל-יסודי). הוא מציין ש"קביעת תכנית זו או אחרת במשנה לבת צריכה לענות לפחות על אחת משלוש הדרישות" (אצטט אותם לפי הסדר שמעדיף כותב המאמר):

א. החומר הנלמד חשוב לחינוכה של הבת.

ב. החומר הנלמד כולל עקרונות הלכתיים שרצוי לדעתם.

ג. החומר הנלמד הוא למעשה (אין הכוונה למושג "הלכה למעשה, שהרי, כידוע, לימוד המשנה אף פעם אינו עונה על דרישה זו. מובנו של "למעשה" בקשר למשנה הוא כי החומר הנלמד עוסק בנושאים המצויים בחיי יום יום, כגון מסכת ברכות ושבת) ומהווה מקור ויסוד ללימוד ההלכה במסגרת שיעורי דינים.

33. "המשנה כפשוטה" בתוך "שיטות ודרכים בהוראת התושב"ע" עמ' 17. וראה שם שציין ל"שמעתין" 3, 2, 32 שגם בהם דנו בבעיה ההלכתית הנזכרת לעיל.

34. מסכת זו נבחרה כנראה בהקבלה ללימודי הגמרא בפרק "ערבי פסחים".

יהודה איזנברג³⁵ קובע, תוך ניתוח תוכניות הלימודים, ש"בלימוד משנה אנו רואים את התלמידה, ובלימוד תלמוד את התלמיד". הוא מבאר שכיוון שבנות אינן לומדות תלמוד (בגלל המקורות שצוינו לעיל), ממילא הן מרבנות בלימוד משנה. "הטקסטים האפשריים ללימוד בנות כהרחבה ללימוד דינים היו בעיקר משניות".

לעיל, הרחבנו בנושא מטרות הוראת המשנה. איזנברג מוכיח כי בתוכניות הלימוד לא פורטו עד שנת תשל"ג מטרות בהוראת משנה. עם זאת, גם ללא פירוט המטרות, בדור שמחברי התוכניות סברו כי הפתרון ליצירת השקפת עולם הדתית אצל הבנות היה בהוראת המשנה. בעקבות העיון במטרות תוכניות הלימוד, מאז שהועלו על הכתב, ופרטי המשניות קובע איזנברג:

"הצגת מטרות לימוד המשנה, כפי שהיא מופיעה בתוכניות הלימודים, מעוררת את החשד כי תכנית הלימודים לבנות לא נקבעה על פי מה שהתכנית רוצה ללמד את התלמידות, אלא על פי מה שהתכנית מנועה מללמד. העובדה שבנות אינן רשאיות ללמוד גמרא מעתיקה את נקודת הכובד של לימודיהן למשנה, וזאת בלי שייבדק באופן יסודי מדוע, בעצם, יוקדשו כל כך הרבה שעות ללימוד מקצוע זה. לא נשאלה השאלה אם אפשר להפיק בעזרת חומר לימודים אחר את אותם הישגים, ואולי אפילו הישגים גבוהים יותר מאלה הצפויים מהוראת משנה לבנות".

"המקצוע" משנה נכנס לשגרת תכניות הלימודים ומכאן ואילך נשמעות הצדקות שלאחר מעשה המסבירות מדוע מלמדים משנה".

לאחר סקירת תכנית הלימודים בדינים מתמקדת הצעתו של איזנברג בלימודי משנה בצורה אינטגרטיבית, על פי התוכנית של "בר אילן". נציין, כי למרות היותה של התכנית בסיס המתאים לרוב הדגשים שהבאנו לעיל בכתיבת תוכנית לימודים לבנות, עדיין, אין בתכנית זו כדי להבחין בין הוראת משנה לבנות והוראת משנה לבנים.

יהודה שוורץ סוקר את ההצעות לתכניות הוראה:
גישת היינמן - בקר: מגוון רחב של מקורות סביב המשנה ועיון פעיל במקורות ובפרשנות על המשנה.

גישת מוריאל³⁶ - בן שלמה³⁷: לימוד עקרונות הלכה וחשיבה הלכתית מתוך המשנה.

גישת רייניץ³⁸: פיתוח החשיבה התלמודית ולימוד משנה בהעמקה.

גישת פרוייקט "בר אילן": הגישה האינטגרטיבית³⁹.

35. חמישים שנות לבטים, עמי 46 ואילך.

36. בשדה חמ"ד חוברת ג' (תשי"ט) עמי 84.

37. "שמעתין" 41 (תשל"ה), עמי 40.

38. "שמעתין" 10 (תשכ"ה), עמי 21.

39. נטועים אי עמי 80.

למרות הסקירה הרחבה והמקיפה, יש להעיר כי גם הוא אינו מתייחס לצורך לפיתוח תכנית לימודים מיוחדת לבנות.

הרב צבי קלימן סוקר אף הוא את תכניות הלימודים בתושבי"ע, בעיקר לביה"ס העל יסודי. הוא תמה על בחינת הבגרות המבקשת מהבנות להסיק מסקנות הלכתיות מתוך המשנה, ומציע בשם אחד מגדולי הדור "ללמד את הבנות משניות הקשורות בדינים שלהן, כמקור, ואח"כ לעקוב אחר התפתחות הדין בספרי הלכה, ראשונים ואחרונים"⁴⁰. איננו יודעים מיהו "אחד מגדולי הדור" שצ"ן, אולם הדברים מתאימים לדבריו של מו"ר הרב שפירא זצ"ל: "אמנם יש דברים חשובים בתורה שצריכה ללמוד כגון דברים שצריכה בעצמה לקיים... משניות, בעיקר מסכתות שאם תלמד אותן תדע לשמור יותר טוב על המצוות, כסדר מועד וכו'. כמו כן משניות הנוגעות לחיזוק האמונה צריך ללמד...". במאמר שפרסמנו בעבר מתואר בצורה הומוריסטית תהליך שבו התלמידות בכיתה ג' מבקשות ללמוד תושבי"ע במקום משנה⁴¹.

פרסומים שעל פיהם נכתבו הרעיונות וההצעות במאמר

(מסודר לפי סדר הא"ב)

שו"ת

שו"ת "יביע אומר", הרב עובדיה יוסף שליט"א, חלק ב' יורה דעה סימן יז.
שו"ת "מקוה המים", הרב משה מלכה זצ"ל חלק ג' יורה דעה סימן כ"א.
שו"ת "עשה לך רב", הרב חיים דוד הלוי זצ"ל חלק ב' עמ' קצ"ג.
שו"ת "צניץ אליעזר", הרב צבי אליעזר וולדברג זצ"ל, חלק ט סימן ג'.
שו"ת "שבט הלוי", הרב שמואל וזנר שליט"א, חלק ו', יורה דעה סימן ק"ג.

מאמרים

"אבן שלמה" - על ביאור הגר"א הלכות מלמדים, א. אלכה, דימונה תשס"ז.
"האמנם יש להוציא את מסכת סוטה פרק א' מתכנית הלימודים של הבנות", הרב ד"ר יעקב ק' רייניץ, "שמעתין" 41, עמ' 39.
"האשה וחינוכה", אמנה כפר סבא תשי"מ, בעיקר עמ' 36-77.
"הוראת תושבי"ע ומחשבת ישראל לבנות", הרב צבי קלימן, "שמעתין" 64 (תשמ"א), עמ' 23.
"המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות - האמנם?" ד"ר מיכאל הלינגר "שמעתין" 170, עמ' 110-124. תגובת הרב ד"ר יהודה קופרמן למאמר, "שמעתין" 171, עמ' 174.

40. "שמעתין" 64 (תשמ"א), עמ' 23.

41. המאמר ותגובות עליו מובאים בכתובת

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Hemed/Yesodi/mamarimtora.htm>

"הפנינה - האשה היהודית בחברה במשפחה ובחינוך", ירושלים תשמ"ט, בעיקר עמ' 205-244.

"הרהורים על מגמות ודרכים בהוראת תושבע"פ לבנות, משה ישמח "שמעתין" 69, עמ' 26.

חברות "נטועים" בהוצאת ישיבת הר עציון, בעיקר א' המאמר של יהודה שוורץ "לתולדות הוראת משנה בבית הספר הממ"ד", עמ' 75-84.

חברת "חמישים שנות לבטים" על תוכניות הלימודים בתושבע"פ, מאת יהודה איזנברג ירושלים תשמ"א, בעיקר עמ' 46-102.

ילקוט מאמרים "הוראת התורה שבע"פ", בעריכת יוסף היינמן, ירושלים תש"ד, עמ' 73-103.

"משנת ראשונים - לדרכי הוראת תושבע"פ בתקופת הראשונים", א. אלבה, דימונה תשס"ו.

"שיטות ודרכים בהוראת התושבע"פ", אוסף מאמרים מ"שמעתין", בעיקר עמ' 7-77.

סיכום

לכל מחברי המאמרים הנזכרים לעיל ברור כי תוכנית הלימודים במשנה לא תוכננה רק לבנות, ואף לא תוכננה כלל לעמוד בפני עצמה. מכיוון שבנות אינן לומדות גמרא בדרך כלל⁴² נוצר צורך למצוא טקסט מתאים להרחבת תכנית הלימודים מעבר ללימודי ההלכה, והבחירה נפלה על המשנה. נזכיר את מסקנתנו בפרקים הקודמים, שאין טעם והיתר ללמד משנה לבנות, כשהיא מהווה הכנה להוראת הגמרא (במקומות שאין מלמדים גמרא לבנות). אמנם, ישנן מטרות נוספות בהוראת המשנה, ויש לבחור את המשניות המתאימות למטרות אלו בבואנו לכתוב תכנית לימוד במשנה לבנות. נציין במיוחד, שלא פותחה תוכנית ייחודית לבנות בבית הספר היסודי, למרות המלצת "אחד מגדולי הדור". השינוי העיקרי בימינו, שישנם מספר בתי ספר בהם יש כיתות נפרדות (במיוחד בכיתות ה-ו), ואף בתי ספר נפרדים לבנים ולבנות הנפתחים בתוך הממ"ד. אם עד עתה, רוב הלימוד היה מעורב מכורח המציאות, כיום מתברר הצורך בפיתוח תוכניות הנלמדות ע"י בנות בלבד, גם בבית הספר היסודי. בנוסף, גם בבתי הספר שישנו לימוד מעורב, הבנים לומדים בדרך כלל גמרא בנפרד, וישנו זמן מתאים לבנות ללמוד לימודי קודש נוספים.

42. כאמור, לא נכנסו לדיון בעניין זה כלל, ואכמ"ל.

לאור כל הנייל נראה שיש לפתח תכנית לימודים ייחודית להוראת משנה, שתותאם מראש לבנות בלבד. עקרונותיה של התכנית צריכים להיות:

- א. בחירת תכני הלימוד בהתאמה מיוחדת לבנות.
 - ב. הדגשת עקרונות של השתלשלות התושבי"ע ונושאים נוספים הקשורים ל"מבוא לתושבי"ע"⁴³.
 - ג. שילוב תכנים אחרים מתאימים, כגון: מדרשים, משלים, פסקי הלכה וכדומה. כדוגמת התכנית האינטגרטיבית של הרב יהודה אייזנברג, שהוזכרה לעיל).
- אנו משוכנעים שועדת התושבי"ע היושבת בימים אלה על מדוכה זו תשקול בחיוב הצעה מעין זו.

43. לעניין זה מומלצת במיוחד חוברת כדוגמת "משנה ראשונה" של הוצאת "בר אילן".